

ΕΛΛΗΝΟΜΑΘΕΙΑ, ΑΡΧΑΙΟΓΝΩΣΙΑ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

Το ελληνικό προεπαναστατικό ενδιαφέρον για τις αρχαιότητες

Γιώργος Τόλιας

Ιστορικός

Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Κατά τον φθίνοντα 180 αιώνα και τον αρχόμενο 190, ολοκληρώνεται η στροφή της ελληνικής διανόησης προς την αρχαιότητα. Η στροφή αυτή δεν περιορίστηκε στο χώρο της σχολαστικής λογοισύνης, της σχολικής εκπαίδευσης και του πολιτικού στοχασμού, αλλά διαχύθηκε και προσέλαβε ευρύτερες κοινωνικές διαστάσεις επιδρώντας στη διαμόρφωση των συνειδήσεων. Ας θυμηθούμε εδώ τον σκανδαλώδη (για την Εκκλησία) θάνατο του Νεόρυτου Καυσοκαλυβίτη, ο οποίος στα παραλήρημα του τελευταίου πυρετού του φώναζε ότι θα συναντούσε τον Πλάτωνα και τον Δημοσθένη (1780)¹, ή τους μαθητές της σχολής των Κυδωνιών, που προσεύθεσαν όλοι στο χριστιανικό νομάριο τους ένα αρχαίο ελληνικό και κοινοποίησαν την απόφασή τους με δημόσιο ψήφισμα (1817)². Στο πλαίσιο αυτό σημειώνεται και η αφύπνιση της περιέργειας για τα υλικά κατάλοιπα της αρχαιότητας, τα οποία διαδραμάτισαν το ρόλο του καταλύτη στη διαμόρφωση των πραγμάτων.

Πράγματι, όπως έχουν δείξει εδώ και μία εικοσιπεντετία οι μελέτες του Κ.Θ. Δημητρά, η συνδρομή των μνημένων και των λειψάνων του παρελθόντος στην οικοδόμηση της εθνικής ιδιοπροσωπίας στάθηκε καθοριστική³. Η διάθεση στηρίξης της αρχαιογνωσίας των ελλήνων λογίων από τα υλικά κατάλοιπα του αρχαίου παρελθόντος εκδήλωνεται ήδη στο πλαίσιο του ελληνικού ουμανισμού του φθίνοντος 17ου αιώνα με το γεωγραφικό έργο του Μελέτιου Μήτρου, στο οποίο γίνεται συχνή χρήση επιγραφών και νομιμοτάτων για την ταύπιτη αρχαίων θέσεων. Σε συγγενείς κλίμα αρχαιογνωστικής πολυμαθείας εγγράφεται και η περίπτωση του Νικόλαου Μαυροκόρδάτου, που κατάρτισε μια εξαιρετή συλλογή ελληνικών χειρογράφων και νομισμάτων. Μέ-

α στον 180 αιώνα πολλαπλασιάζονται οι περιπτώσεις ελλήνων λογίων, που στρέφονται περισσότερο συστηματικά στην αρχαιογνωστική πολυμάθεια, μεταφράζοντας και εκδίδοντας έργα ιστορίας, σε μια προσπάθεια εγκαθιδρύοντς σχέσεων ανάμεσα στο παρόν και το αρχαίο παρελθόν (εκ. 1). Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η μετάφραση της αρχαίας ελληνικής ιστορίας του Rollin (1750), που αφερεύνεται «το ένδοξο γένος των Ρωμαίων». Τα φαινόμενα σταδιακά θα πυκνώσουν και από τα μέσα της τελευταίας δεκαετίας του 18ου αιώνα έως την έκρηξη του αγώνα για την ελληνική ανεξαρτητία παραπρομύει την ολοκλήρωση της στροφής της αρχαιογνωστικής πολυμάθειας και τη σταδιακή ενονωμάσωση της αρχαιότητας στο σχήμα της εθνικής κληρονομιας.

πρὸς θεῖον τὸν Κατέλαβεν. Τοῦ
πρὸς διέλθεις ἀπόρρετο αγάλματι πόλιν εἰλία.
Σῶντες πόνων ἀνεῖν, τεῦχεσι ἔγμα λόδες.

Οι διεργασίες αυτές πραγματοποιούνται ταυτόχρονα σε διάφορες πολιτιστικές εστίες, στις Παραδοσιανέμεις Ηγεμονίες και τα Νησιά του Ιονίου πρώτα, κι επέπειτα στη Γάννενα, τη Σύμορη και την Αθήνα, την Αθήνα και την Κωνσταντινούπολη αλλά και στα κέντρα της ελληνικής διασποράς. Προέκειται για διεργασίες που είναι απόρροια των νέων οικουμενικών και κοινωνικών όρων διαβίωσης ενός μέρους της κοινωνίας της γενένος, εμφορύονται από τους δυτικούς μηχανισμούς ανάκτησης και ενσωμάτωσης της αρχαιότητας και ρίζων των στόπιες παραδόσεις ελληνομάθειας και αρχαιογνασίας. Στο τριπλό αυτό πλαίσιο επιώνται η νεοελληνική αρχαιολογική περιέργεια.

Η νέα σχέση με την αρχαιότητα διαγράφεται στον προσανατολισμό του κύκλου του Ρήγα. Ο Γεωργίος Σακελλάριος (1796) αλλά και ο Ρήγας (1797) μεταφράζουν στα ελληνικά το Ταξίδι του Νέου Ανάχαρον του αβά Barthélémy (εικ. 2), έργο που χαρακτηρίστηκε ως μανιφέστο του κινήματος Επιστροφής στην Αρχαιότητα. Παράλληλα, η Χάρτα του Ρήγα (1797), αυτό το ιστορικό θέατρο του ελληνισμού, κοσμείται με δεκάδες αρχαία και βιζαντινά νομίσματα καθώς και με απόψεις αρχαιολογικού ενδιαφέροντος (εικ. 3). «Μεταφρασμένες» από τον ιστορικό άτλαντα του Ανάχαρον του Barbié du Bocage (1788). Ας σημειωθεί εδώ ότι η απεικόνιση αρχαίων νομίσματων σε ιστορικούς χάρτες αποδεκτή πρακτική, καθώς τα νομίσματα στάθκαν, μαζί με τις επιγραφές, ένα αξέιδιμο εργαλείο αρχαιογνασίας, χρήσιμο στον εντοπισμό αρχαίων θέσεων. Επι-

πλέον, τα νομίσματα, με τον σειραικό τους χαρακτήρα και τη γεωγραφική τους ευρύτητα, στηρίζουν τις αρχαιογνωστικές έρευνες γύρω από την παιγκόσμια ιστορία, σε αντίθεση προς τις επιγραφές, η μελέτη των οποίων συνδέεται με τις αρχαιογνωστικές ενασχολήσεις με την τοπική ιστορία.

Η ένθεση των νομίσματων στη Χάρτα ενδέχεται να είναι πρωτόβουλη του Γεώργιου Σακελλάριου. Άξιει να σταθούμε στην περίπτωση του Γεώργιου Σακελλάριου, καθώς σηματοδοτεί τις αλλαγές των στάσεων που υιοθετεί η προσπεναστατική ελληνική διανόηση απέναντι στις αρχαιότητες. Γόνος εύπορης και παλαιάς οικογένειας της Κοζάνης, ο Σακελλάριος ταξίδεψε πολύ. Ύστερα από κάποιες πρώτες, ανεπιτυχείς επιχειρηματικές απόπειρες στην Πεσσότη και το Βουκουρέστι, τον βρίσκουμε στην Βιέννη στην επαναστατική συντροφιά του Ρήγα. Εκεί σπουδάζει ιατρική με τον Peter Frank, στην προστασία του οποίου οφείλει και το γεγονός ότι απέφυγε το τραγικό τέλος των ομιδεστών του. Γράφει ποιήματα, μεταφράζει Σαιεντρ, θεατρικά έργα και λυμπρέτα όπερας. Η συμμετοχή του στη μετάφραση του Ανάχαρον καθώς και η έκδοση της Αρχαιολογίας Συνοπτικής των Ελλήνων (1796 (εικ. 4), μετάφραση ενός δημοφιλούς τότε γερμανικού εγχειρίδιου αρχαιογνωσίας⁴, μαρτυρούν για τη στροφή των ενδιαφερόντων του. Με την επιστροφή του στην Ελλάδα τα αρχαιογνωστικά του ενδιαφέροντα θα επεκταθουν και στα συλλεκτικά. Από μαρτυρίες περιηγητών γνωρίζουμε ότι ο Σακελλάριος διέθετε ήδη μια μικρή συλλογή νομίσματων και αρχαίων αναγλύφων στα 1804, όταν εξεσκούσε την ιατρική στα Αμπελάκια, συλλογή την οποία εμπλουτίστηκε στην αυλή του Αλή Πασά. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες αυτές η συλλογή του ήταν εντυπωσιακή μαλονότι δεν ήταν ταξινομημένη, πράγμα που μείωνε την αξία της⁵. Στα Γάιννενα ο Σακελλάριος εμπλουτίζει τη συλλογή του και συντάσσει η μεταφράζει σε ελληνιστικό περιεχόμενο για τις ελληνικές αρχαιότητες, το οποίο σύμφωνα με δημοσιεύματα του γερμανικού και του γαλλικού φιλολογικού Τύπου -προτίθεται για δημοσιευση⁶.

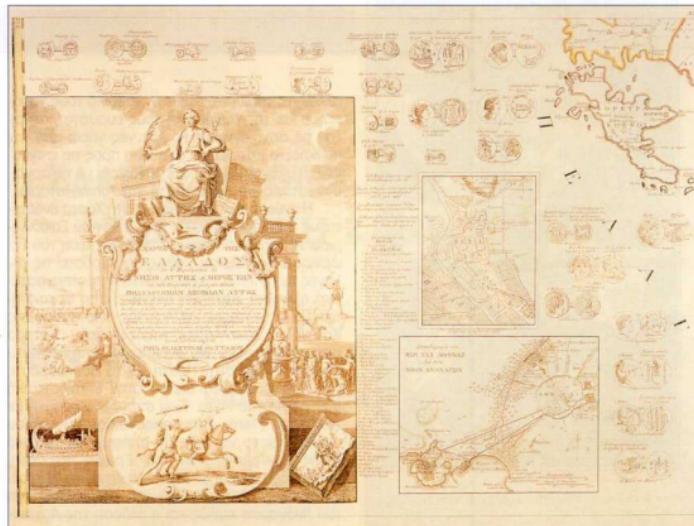
Η περίπτωση του Γεώργιου Σακελλάριου δεν είναι μοναδική. Οι αρχαιότητες κερδίζουν ολοένα και περισσότερο έδφος στις συνειδήσεις των Ελλήνων. Αρκετά έλιπτες λόγοι, άξιωματούχοι ακόμη και πρόκριτοι, παρασύρθηκαν από τον αρχαιολογικό πυρετό της εποχής και στράφηκαν, ο καθένας και ο πάντα διαφορετικό δρόμο, στη μελέτη, τη δημοσίευση ή τη συλλογή αρχαίων κευμηλίων, νομίσματων κυρίων και επιγραφών, αλλά και έργων τέχνης: ο λιώντης Μιχελής στη Σύμορη⁷, ο Ανδρίως Γαζῆς στη Μαγνησία (εικ. 5), ο Κύριλλος Αδριανούπολεως (ο μετέπειτα οικουμενικός πατριάρχης Κύριλλος ΣΤ') στην επισκοπή του αλλά και στην Καππαδοκία, ο Αθανάσιος Ψαλίδης στα Γάιννενα, ο Πετριτζόπουλος, ο Πινιατόρος, ο Ανδρέας Μουσταζής, ο Αρσένιος Γιαννούκος και ο Αντώνιος Βραχλήπτης στα Ιόνια Νησιά, ο Νι-

1. Η Αθηνά προσφέρει στη νοτιότερη Ελλάδα τη Γραμματική της ελληνικής γλώσσας, ενώ στους αφερωματικούς στίχους κερφεζεται ο δαμασμός για την ορχοί τέχνη, Προσωπιδική της έκδοσης Θησαυρούς Γραμμοτικής του Κωνσταντίνου Καραϊσαννου, Βούδια 1796.

ΝΕΟΣ ΑΝΑΧΑΡΙΣΣ.
ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ.
Μεταφράσθει τον Ελληνικό Τόπον Στα Ελληνικά Τεταρτού Έτους Συλλογής Λαζαρίδη Στα Ελληνικά Τεταρτού Έτους Συλλογής.
Τ. 1. 11. 18. 25. 35. 4. 36.
ΡΗΓΑ ΒΛΑΧΤΙΩΝ ΘΕΤΤΑΛΟΥ Δημόσιες Λαζαρίδης τον τέλος της Εποχής της Επιστροφής του Ρήγα Φεραίου, Βιέννη 1797.

2. Σελίδα τίτλου της έκδοσης του τετάρτου τόμου του Ταξίδιου του Νέου Ανάχαρον, σε μετάφραση Γεννάτου και Ρήγα Φεραίου, Βιέννη 1797.

3. Το μέριτο τούλο
της Χώρας του Ρήγα,
Βιέννη 1797. Μνημείο
και σκηνές του αρχαιού
ελληνικού πολιτισμού
πλαισιωνούν την άλληρη
μετατροπή την οπήμη;
Διαφορούνται η αράδα
Αθήνα, η Ρόδος, αθλητικοί
σύνεσ, ο Όμηρος
και ο παπαγέλλει,
η Αργοναυτική Εκστρατεία
και ο μήδος του Δευκαλίων.
Στο κέντρο η πόλη
του Ηρακλή με την Αιμαζένα
συμβολίζει τη διαμάρτυρη
κατού του ανατολικού
δεσποτισμού. Στο εκκρίτη
εικονίζονται αρχαία
νομίσματα και το
τοπογραφικό σχέδιο
της αρχαίας Αθήνας.

κόλασ Μουρουζής σην Κωνσταντινούπολη, οι
Νοταράδες στα Τρίκαλα της Κορινθίας;

Πρόκειται για μια χαρακτηριστική στροφή της
ελληνικής διανόσης αλλά και των κοινωνιών ε-
λλίτ, μια ελληνική ανταπόκριση στο ευρωπαϊκό αρ-
χαιογνωστικό και συλλεκτικό ρεύμα που από την
Αναγέννηση και μετά είχε διαδοθεί στα μορφωμέ-
να στρώματα της ευρωπαϊκής Δύσης. Η ελληνική
ανταπόκριση στον αρχαιογνωστικό συλλεκτισμό
προσήγεται στα ενετοκρατούμενα Εππάνωα και
τις Παριότερες Ηγεμονίες, ενώ εμφανίζεται με αρ-
κετή καθυστέρηση στις υπόλοιπες οθωμανικές
περιοχές. Η τασή αυτή διαθέτει μια έχχωριστη το-
κιότητα, καθώς ανανεύεται την παλαιά παράδοση
ελληνομάθειας και αρχαιογνωστικής και εμφορείται
από έκδηλο πατριωτικό πνεύμα.

Η ελληνομάθεια αποτελεί διαρκές, ενδημικό⁶
θα λέγαμε, χαρακτηριστικό της ελληνικής πα-
δείας. Η ελληνομάθεια των λογίων κατά τους
οθωμανικούς χρόνους και η συντήρηση στοιχεί-
ων της αρχαιογνωστικής παράδοσης (ας την πού-
με είτη μιας και ο όρθρετος όρος «ελληνικός
ελληνισμός» παρουσίαζε πολλά προβλήματα),
καταλάμβαναν σχέδουν στα κεντρική θέ-
ση στο χώρο της εκπαίδευσης και επιδρούσαν
με τον τρόπο αυτό στο σύστημα παραγωγής και
δάχυσης των ιδεών. Παρ' όλα αυτά, η ελληνο-
μάθεια οδηγήσας συνήθως στη σκλήρυνση και
δεν συνεπάγοντας αυτομάτως έναν άνοιγμα προς
την αρχαιογνωστή περιέργεια. Ας θυμηθούμε
εδώ τον αφορισμό του Μοισίδακα:

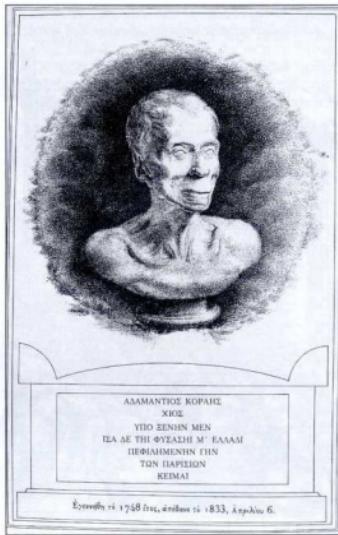
«Την σήμερον η Ελάς τρέψει και περιποιείται ών
ελαττώματα, τα πλέον ανοίκεια εις την δέξεων της;
Αυτή κυριεύεται κατά κράτος από την υπόληψη
και από την αμέλειαν της αρχαιότητος»⁷.

Ωστόσο, σε αρκετές περιπτώσεις η παράδοση
αυτή αποτελείται ένα είδος πολιτιστικής γέφυ-
ρας, που συνέδεε την ελληνική λογοσύνη με τη
δυτική και εγκαθίσταντος εκατέρωθεν νοητικές
συγγένειες και δεκτικότητες, οι οποίες δεν πα-
ρατηρούνται στην ίδια ένταση και συχνότητα
στους υπόλοιπους τομείς της παδείας. Στη γέ-
φυρα αυτή, ο «Ελλήνες» συναντιούνται με τους
δυτικούς αρχαιογνώστες και ελληνιστές κι αργό-
τερα με τους αρχαιόφιλους συλλέκτες, που κα-
τέλκυσαν από τα 1770 και μετά τις ελληνικές πε-
ριοχές. Έτσι, υιοθετούν σταδιακά νέες στάσεις
απεναντί στα υλικά κατάλοιπα της αρχαιότητας,
νέα πρότυπα συμπεριφοράς.

4. Σελίδα τίτλου την έκδοσης
Αρχαιολογίας Συνοπτικής των
Ελλήνων του Γ. Σακελλαρίου,
Βιέννη 1796.

5. Ο Άνθιμος Γαζής
στο γραφείο του.
Στη βιβλιοθήκη του
περιλαμβάνονται όργανα
γεωγραφίας και αρχαία
γλυπτά. Προμετωπίδα
στην έκδοση Γραμματικής
των Φιλοσοφικών
Επιστημών, Βέννη 1799.

Στην ίδια γέφυρα στάθηκε και ο Αδαμάντιος Κοραής (εικ. 8), σε μια προσπάθεια να εκμεταλλεύεται τα εκτετωμένα κεκτήματα πλεονεκτήματα και, ταυτόχρονα, να τους προσδώσει νέο περιεχόμενο και διαφορετική προσοττική. Η ενασχόληση στην Κοραή με την αρχαία στότη έπειτα σύντομα τα φιλολογικά και ουμανιστικά ενδιαφέροντα των συγχρόνων του ελληνιστών, για να μετατραπεί σε πολεμική μηχανή, στο μέσον δα του οποίου βιώθηκε, προπαγανδίστηκε και τεκμηριώθηκε η Ελληνική «εθνική αρψίτων». Ο Κοραής αποτελεί έναν από τους τελευταίους χρονικά κρικούς της αλισβίδας των ευρωπαίων αρχαιογνωστών, οι οποίοι -εμφορύουμενοι από τη ήδηκτης και πολιτικής αξίες του ουμανισμού και από το συνδρόμεο τους, το ελευθερόφορα πατριωτισμό- στήριξαν, μέσα από τη σπουδή της αρχαίωτας, την ανάδυση των νεωτερικών κοινωνικών και πολιτικών οντοτήτων παρέχοντάς τους διαποτελεία γενεαλογίας και ιστορίκης υπομόβιτας⁹.

Ο Κοραής προπαγανδίζει μια δημοσιευμένη ενσωμάτωση της αρχαίας κληρονομίας στο παρόν, μια ενεργητική επανάσυνθεση, ώστε να σφυρηλατηθεί ο αναδύομενος ελληνικός εθνικός χαρακτήρας. Η επανάκτηση και η ενσωμάτωση του αρχαίου παρέθαντος, αποτελούν πρώταστα πολιτική πράξη εθνικού αυτοπροσδιορισμού, ένα καθοριστικό βήμα στη διάμορφωση και τη παγκόσμιή της εθνική συνοχής: η συλλογική αναφορά στην αρχαία κληροδοσία και η εγκαθίδρυση σχέσεων συνέχειας και ταυτότητας με αυτήν αποτελούν το μόνο αισιόδολό διαπιστεύτωμα του «ένους», της ελληνόφωνης, ορθόδοξης εθνότητας που αναδύονται μέσα από την κατάρρευση του θρησκευματικού κόσμου. Η ενσωμάτωση του αρχαίου

ου παρελθόντος αποτελούσε προϋπόθεση για όσους επιθυμούν να είναι «Έλληνες» και όχι «χριστιανοί τουρκικόντες», όπως το έλεγε ο ίδιος, τορθόδοξοι λεβαντίνοι εμπορευόμενοι.

Μέσα σε αυτό το πολιτικό πρόγραμμα, ο Κοραής προτείνει στα 1807 το πλαίσιο της διαχείρισης των υπόκτιων καταλόγων της αρχαιοτήτων¹⁰. Πρωταρχική μεριάν του αποτελούν τα χειρόγραφα τα οποία είναι κεύματα, βασική πηγή της ελληνικής αρχαιογνωσίας. Ωστόσο, πλά σε αυτά βρίσκονται τη θεση τους και οι αρχαιότητες, όπως είμεις τις αντιλαμβανόμαστε σήμερα. Προτείνει να τη σύσταση ενός «Μουσείου», μιας κεντρικής αποθήκης χειρογράφων, πονημάτων και αρχαίων κευμάτων – κατά σαν σύζευξη των δύο τημάτων των manuscripts και των πονημάτων, μέδαλλες ει αντίστας της εθνικής βιβλιοθήκης της Γαλλίας:

«Εών των αντιγράφων, οι επιστάται και προστάται του Μουσείου να συναθροίζω, με όλη λόγωτρά
επηκλέαν, αρχαία Ελληνικού νομίσματος, αγγείας
σκεύη, λίθινου πολυτίμους, κίνας και στήλαις, πι-
κάσιμα στηγάνων, όπου ευρίσκονται Ελληνικά επί-
γραφα, και απλώς οι δύλι λειώνονται Ελληνικής
τέχνης ή ιστορίας ευρεθή, και να τα βεβαί και αυ-
τά εις το Μουσείον. Τούτων η καταγραφή εις τον
καταλόγον πρέπει να είναι ακριβεστέρα. Ήγουνο
πρέπει να σημειώνονται όχι μόνον η πόλη, η περιοχή
όπου ευρέθη το λείψανον, αλλά και ο τόπος όπου
έκειτο, και τα περί τον τόπον καταλεπτά. Επειδή
από τοιαύτα ειδήσεις εξηγεῖται η ικανεστα
κις και ο χρόνος και η χρήση του λείψανον, κατ οι
αξιολογώντερον, η τοιαύτη εξήγησης συμβάλλει
πολλάκις να εξηγήσῃ τα δυνατότατη να αναπτύχθω
σει τα ελεύθερτα της Ελληνικής ιστορίας».

6. Αρχαιοελληνικής
αισθητικής προτομή
του Αδαμάντου Κοραή,
βάσει του νεκρικού του
εκμαγείου. Λιθογραφία
από την έκδοση
της Συλλογής Προλεγομένων,
Παρίσι 1833.

7. Έλληνες εργάτες στην ανασκαφή του ναού του Επικουρίου Απόλλωνα στη Βόσσα, 1812. Χαλκογραφία του Ο. Μ. von Stackelberg, Ρώμη 1826.

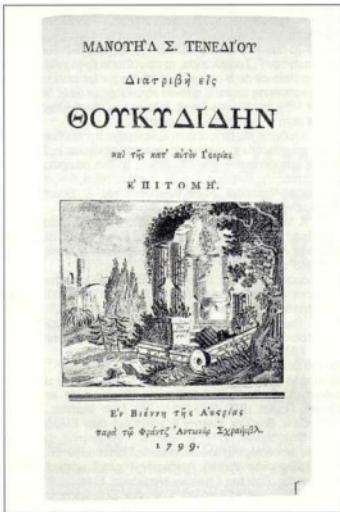
8. Αλληγορική αναπαράσταση της Αναγεννημένης Ελλάδος από το ανανυμένο πολεμικό φυλλάδιο του Δαμανίου Κοραή, 1799.

Είναι ενδιαφέρον να σταθούμε εδώ στον εθνικό χαρακτήρα που πρασίδει ο Κοραής στη μέριμνα για τα αρχαία κειμήλα. Άφου εξιστορήσει το ενδιαφέρον για τα κατάλοιπα της ελληνικής αρχαιότητας, όπως εκδηλώθηκε στη Δύση από τον 15ο αιώνα, και αναγνωρίσει την ευεργετική διάσωση της αρχαίας κληρονομίας, διακρήτε:

«Η χώρις όμως ένω τούτου. Εις δε το εξής, εάν αυτούς είναι συγχρημένον ακόμη να μας δελεάζωσι με αργύριον, διότι ισχυρογνωμώνας επιμενουσιν εις την περί ημάν κακήν υπόληπτης της βαρβαρότητος, εις ημάς είναι ελεεινή κατασχύνη να μην τους πιστώσωμεν ότι ο καιρός της βαρβαρότητος ημάν επέρασε και δεν θέλει πλέον επιτρέψειν. Και αναντίρρητον της αναγεννήσας ημάν πίστιν, ποιαν άλλην, ή απόδειξη, είναι δινατόν να δώσωμεν εις αυτούς, πώς άλλως εμπορούμεν να κλείσωμεν τα στήματα των καπηγύρων της γένους, εάν δεν τους πληροφορήσωμεν με σταθεράν και αμετακίνητον απόφασιν στη ούτε χαριζόμεν ούτε πωλώμεν πλέον τα προγονικά κτήματα;¹¹

Οι πύρινες διακηρύξεις του Κοραή μας οδηγούν στο ζήτημα της συμμετοχής των Ελλήνων στην ανακάλυψη και τη διακίνηση των αρχαιοτήτων, φαινόμενο το οποίο πρέπει να είχε προσλάβει στηματικές διαστάσεις. Πέρα από τη συνθρόμμη την ντόπιαν Ελλήνων στην ανεύρεση και τη μεταφορά των αρχαιοτήτων (εικ. 7), όπως συνέβη στην περίπτωση των Ελληνινών, οι Ελλήνες πρόκριτοι εμφανίζονται να παραχωρούν –αντί χρημάτων– άδειες για αρχαιολογικές έρευνες και αιφαρέσσιες αρχαιοτήτων, όπως στην περίπτωση του θησαυρού του ναού της Αράιας και του Απόλλωνα των Βασσών¹². Επιπλέον, οι Έλληνες φαίνεται

ότι επιδόνταν συστηματικά οι ίδιοι στο εμπόριο των αρχαιοτήτων. Οι περιπτώσεις ελήνων επιστήμων προμηθευτών αρχαιοτήτων, όπως εκείνην του Αλέξανδρου Λογοθέτη Χωμαπιανού¹³, είναι λίγες· περισσότερες είναι οι περιπτώσεις Ελλήνων με περιορισμένη μόρφωση

«που το εμπόριο οδηγεί έως τις πόλεις της Δύσης, και που ανενδιάστατα πουλούν αντικείμενα που συγκέντρωναν εδώ και εκεί, χωρίς διάκριση, και χωρίς γνώσεις»¹⁴.

Για τη συμμετοχή των Ελλήνων στη διακίνηση των αρχαιοτήτων οι μαρτυρίες πιλθαίνουν: πέρα από τις διαπιστώσεις των αρχαιολόγων περιηγητών, το γεγονός επιβεβαίωνται και από τις επανελημμένες αντιδράσεις του Πατριαρχείου, που απειλούσες με αφορισμό δύσους τάραζαν τη γαλήνη των μημείων.

Αντίστοιχα με τον Κοραή θέσεις θα διατυπώσει και ο Ανθίμιος Γαζής, εκδότης του περιοδικού Ερμής ο Λόγιος στα 1814, όταν δημοσιεύει στο περιοδικό το καταστατικό της Φλομούσου Εταιρείας των Αθηνών. Η ίδρυση της Εταιρείας αποκοπούσε κυρίως στην εξυπρέθηση των βρετανών αρχαιοφίλων που είχαν συγκέντρωσει στην Αθήνα –των *Fashionable of Athens*–, πράγμα που φάνεται τόσο από την πλήθωρική παρουσία τους ανάμεσα στα ιδρυτικά μέλη της Εταιρείας όσο και από το ειδικό άρθρο του καταστατικού, το οποίο προέβλεπε ότι

«η Εταιρεία εκλέγει εκ των ενθάδε μελών αυτής δύναρα ειδίμονας των ενταύθα αρχαιοτήτων, και ικανούς εις το να συνοδεύσουν τους εδώ φωτιώντας περιηγητάς, εις εν έκαστον των Ελληνικών

αρχαίων μνημείων, και να προσφέρωσιν αυτοῖς κάθε ενδεχόμενη υπουργίαν και περιποίησιν».

Ουτόσο, το καταστατικό περιλάμβανε άρθρο που αφορούσαν στη μέριμνα για τις αρχαιότητες, την ανακάλυψη και τη φύλαξη σε «Μουσείον», «επὶ λίθων Επιγραφών, Αγαλμάτων τε καὶ Σκευῶν, καὶ διὰ ἄλλων προσοχῆς αξιῶν». Ο Γαζής, προλογίζοντας το καταστατικό της Εταιρείας, θεωρεί τις πρωτοβουλίες αυτές «ευαγγέλια συντείνοντα εἰς κοινὴν τιμὴν του ελληνικού ονόματος»¹⁵.

Η καθυστέρηση της αρχαιογνωσίας και της συλλεκτικής αρχαιοφιλίας στην οθωμανική Ελλάδα καθώς και η αδιαφορία της ελληνικής λογοσύνης για τις τύχες των μνημείων¹⁶ δεν είναι δύσκολο να ερμηνευθούν: οι διεργασίες ανάκτησης του αρχαιού παρελθόντος και η οικοδόμηση του ιδεολογήματος της εθνικής κληρονομιάς, βρίσκονταν τότε σε πρώμα στάδιο. Η διανόηση επιστρέπτει όλες της τις δυνάμεις σε μια προσπάθεια να θεωπιστούν δεσμοί με την αρχαιότητα, ίδιας στη γλώσσα και το πολιτικό φρόνημα. Επιπλέον, οι διεργασίες αυτές, σύστημα αν εμπνέονται από τη δυτική ανάκτηση της ελληνικής αρχαιότητας, στηρίζονται σε ντόπιες φιλολογικές παραδόσεις, ζενές εν πολλοῖς προς τα αισθητή-

9. Αρχαιολογικό τοπίο με ερείπια, από την έκδοση της Ιστορίας του Θουκυδίδη, Βίεννη 1799. Στην επιγραφή αναγράφεται: τις αναστήσεις!

10. Πρωσωπογραφία του Δημήτρου Μαυρούρχη, από τον Louis Dupré, Παρίσιο 1828-31, εκνοούμενο της αναγέννησης του ελληνισμού. Ο νεαρός Μανιάτης (υπότοφος της κυβερνήτης Καποδιστρία στο Παρίσι) εικονίζεται ως θυντός μαρμάρινο άγαλμα αρχαίου εφήβου, να επομάζεται για τη μάχη, σε ένα τοπίο όπου δεσπόζουν ανοιχτές σαρκοφάγοι.

καί ηθικά αιτήματα του κλασικισμού, τη συλλεκτική μοισειοποίηση του παρελθόντος και τις εκπαιδευτικές της εφαρμογές ή την εμβληματική ενσωμάτωση της αρχαίας ελληνικής και της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς στα οικοδόμημα της ευρωπαϊκής κυριαρχίας.

Κατά την περίοδο που μας απασχολεί, η αρχαιολογία στην Ελλάδα δεν έχει ακόμη χειραφέψη άπο την αρχαιογνωσία. Η διαπιστώσωση αυτή ενισχύουν και οι σχετικές εκδόσεις, όπως εκείνη του Γεώργιου Σακελλάριου που μηνιονεύουσαν, ή η «Ομογνώ ή Αρχαιολογία του Αθανάσιου Σταγειρίτη», άλλα και τα δημοσιεύματα στον λόγο ελληνικού Τύπου της εποχής: κάτω από τη ρομποτική αρχαιολογίας φιλοξενούνται εργασίες αρχαιογνωστικού περιεχομένου, όπως δημοσιεύουν επιγραφών, δοκιμα νομιματικής, μελέτες γύρω από σκοτεινά ζητήματα του αρχαίου ημερολογίου ή ζητήματα τοπογραφικών ταυτίσεων καθώς και εκείνες εξαστρίσεις εθνών και θεσμών.

Ωτόσο, κατά τις τελευταίες προεπαναστατικές δεκαετίες πραγματοποιείται η σφράγη της ελληνικής διανόσης και των μορφωμάνων κοινωνιών ελίτ προς τις αρχαιότητες. Αυτή αποτελεί προέκταση των ντόπιων φιλολογικών παραδόσεων και εμπνέεται από το πλωμαρικό αρχαιολογικό ενδιαφέρον των ξένων. Η διανοητή αντιλαμβάνεται την πολιτική και συμβολική αξία των αρχαίων μνημείων, ως διεθνώς αναγνωρισμένης εθνικής παρακαταθήκης. Ας θυμηθούμε εδώ τις αλληγορικές αναπαραστάσεις της «αναγεννησμένης Ελλάδας», στα πολεμικά φιλαλλάδια του Κοραή, στις προμετωπίδες ελληνικών εκδόσεων αρχαίων συγγραφέων (εικ. 9) και γενικότερα στην εικονογραφία της εποχής. Εκεί παρουσιάζεται μια νέα γυναίκα, συνήθως πληγωμένη, που στέκεται ανάμεσα σε αρχαία ερείπια, ενώ στα πόδια της κείτονται θραύσματα αρχαιοτήτων, προτομές φιλοσόφων και ποιητών (εικ. 8). Καθώς οι νεότεροι Έλληνες ενωματωτώντων τις αρχαιότητες στο σχήμα της εθνικής κληρονομίας (εικ. 10), αυτές πάουν να σηματούσουν την έκπτωση και την παρακμή του πολιτισμού και γίνονται εμβλήματα της «πατλιγγενεσίας».

Σημειώσεις

- Ανάντηση μαθητή του Νεόφυτου, ίσων του Δανιήλ Φιλιππίδη. Τη διασύνει το *Villoison sur Magasin Encyclopédique* του 1803, βλ. Georges Tolias, *La Médaille et la Rouille*, Παρίσι/Αθήνα 1997, σ. 148.
- Βλ. [A. Didot], *Notes d'un voyage fait dans le Levant en 1816 et 1817*, Παρίσι 1918, σ. 386.
- Πάνω στα ζήτημα υπό, βλ. Κ.Θ. Δημάρης, Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Αθήνα 1977, πασί και ειδικότερα σ. 53-60. Βλ. επίσης Παγάκης Κιτρουλίδης, Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες, Αθήνα 1996, σ. 223-250.
- Πρόκειται για το έργο του J.H.D. Moldenhauer, *Einführung in die Alterthümer, der Egypter, Juden, Griechen und Römer*. Κέντρομεργκ/Εικόνεια 1754. Βλ. Λ. Βρανούσης, «Προκεντόνεα» στην *Επηρεϊδα* του έτους 1797, έκδοση της Ακαδημίας Αθηνών, 1995, σ. 648.
- Βλ. J.S. Bartholny, *Tardébimathés et ventusées από την Ελλάδα 1803-1804*, απόδοση Φώντας Κονδύλης, Αθήνα 1993 (μάρτιο έκδοση στα γερμανικά), 1805, σ. 67. T.S. Hughes, *Travels in Sicily, Greece and Albania*, τόμ. Β', Λονδίνο 1802, σ. 56.
- Το έργο σώζεται σε χειρόγραφο (Α. Σιγάδα, Αρχεία και Βιβλιοθήκα Διπλού Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1939, σ. 113, αρ. 10). Ο Λ. Βρανούσης, δη. σ. 649, θηλημένος ότι πρόκειται για μετρώση του έργου του Jean-Pierre Bougainville, *Vues générales sur les antiquités grecques*, το οποίο δεν στήθηκε δυνατόν να εντοπι-

στεί. Με βάση τις γνώσεις μας για τη δραστηριότητα του Jean-Pierre Bougainville (1722-1765), η πιθανότητα να είχε συνάρτη μεταξύ της ελληνικής αρχαιότητας είναι μικρή, αν και δεν πρέπει να αποκλείεται. Στο πλαίσιο των αρχαιογνωστικών ενδιαφερόντων του Γ. Σακελλάριου, το πρωτότυπο έργο έδειχνεται να είναι το *Defence de la chronologie fondée sur les monuments de l'histoire ancienne, contre le système chronologique de M. Newton...* Παρίσι 1758, του Nicolas Freret, έκδοση που επιμελήθηκε ο Bougainville μετά το θάνατο του συγγραφέα.

7. Και ο Ιωάννης Μιχάλης από τη Σιμόνη είχε την πρόθεση να εκδώσει μια πρωτότυπη ιστορικο-γεωγραφική πραγματεία βασιζόμενη στην τακτούρωση επιτόπιες έρευνες του και αφεμφύτων στης αρχαιότητας της Μικράς Ασίας. Βλ. σημετοχή, Tolias, σ. 245.

8. Ιωάννης Μανισόδας, *Histoire Philosophaie*, τόμ. Α', Βενετία 1761, Προϊόν.

9. Βλ. A. Momigliano, «The Ancient History and the Antiquarian», *Contributo alla storia degli studi classici*, Roma 1955 (γαλλική μετάφραση: *Problèmes d'historiographie ancienne et moderne*, Parigi 1983, σ. 244-293).

10. Αδαμάντιος Κοραής. Τα επι την έκδοσην του Ισοκράτους Προλογίουντα: ακολούθων των Αυτοχρούεων Στοχασμών (1807). Περιλαμβανεται και το Συλλογή των εις την Ελληνικήν Βιβλιοθήκην, και τα Πάρεργα Προλογουμένων... τόμος πρώτος. Παρίσι 1833 (αναστάτωση επανέδροντα Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης. Αθήνα, 1984), σ. 255-262.

11. Στο ίδιο, σ. 251.

12. Η φιλολογία γύρω από τα ζητήματα αυτά είναι σφραγίς. Βλ. ενδεικτικά, G. Roux, *Karl Haller von Hallerstein, le temple de Bassae*, Παρίσι 1976; B.F. Cook, *The Elgin Marbles*, Αθηνών 1983 C.Ph. Bracken, *Kingly Archaologists upon the Eláada, 1800-1820*, Θεσσαλονίκη 1977; R. Etienne - Fr. Etienne, *La Grèce Antique: Archéologie d'une découverte*, Παρίσι 1990; W-St. Clair, *Lord Elgin and the Marbles*, Λονδίνο-N. Υόρκη/Τόροντο 1998; Α. Μηλιάρης, *Περὶ τῶν Εγγενεῖν Μαρμάρων*, Επαρχία Φίλων του Λαοῦ, Αθήνα 1994. Επίσης, Ο λόρδος Ελίγκι και οι προτού του αυτού από την Ελάδα και την Αθήνα ιδίως αρχαιολογικών επιδρομών, Αθήνα 1930. Γ. Τόλος (επιμ.). Ο πυρετός των μαρμάρων: μαρπύτρια για τη λεπτολεια των ελληνικών μνημείων, 1800-1820, Αθήνα 1996. Εμ. Ι. Πρωτογόλητος, Ο Γεώργιος Χριστόφορος Γρούπη και η δράση αυτού εν Ελάδη, Αθήνα 1947.

13. E. Sismanouli-Γιαντοπούλου, «Η Φιλόμουσος Επαρχία και οι Ελληνικές Αρχαιότητες. Ανέκδοτες Επιστολές Α. Λογοθέτη-Χωμαπανού προς Γκόφερρην». Άμυτος στη μητρη του Θ. Αποστολόπουλου, Αθήνα 1984.

14. Casimir Rostan, *Rapport fait à l'Académie de Marseille, sur les antiquités ionniennes, importées en France*, par M. Arsène Yanoukos, *Archimandrite de Monovassia in Laconie*, Μασσαλία 1814, σ. 2.

15. Εμργ. ο Λόρδος 4/5 (1814), σ. 97-103.

16. Ουσιαστική αντίθεση στην αρχαιοθεωρία των Εργαλίων δεν υπήρχε. Οι μελετήσεις των θεμάτων πεπλανώνται την αντίδραση του Κοραή (1807), η οποία επέκρινε ίδιως τους Έλληνες, την προρρήτη αντιδράση του Αθανάσιου Ψαλίδη (1812) που αποκάλεσε τον C.R. Cockrell και τη συντροφιδια την «τυμφωρόχρως και ιερόσυλους» και την ίδρυση στην Αθήνη της Φιλόμουσου Επαρχίας (1813).

17. Βενέτη, 5 τόμοι, 1815-1820.

Hellenism, Antiquarianism and National Legacy: Greek Antiquities Before the War of Independence

Giorgos Tolias

The turn of the Greek intelligentsia and the educated social elite to antiquities takes place in the last decades before the War of Independence: archaeological collections are created, the antiquarian editions become more frequent, the Press dedicates more and more space to antiquarian and archaeological subjects in the section "Archaeology". At the same time the reaction against the Greek participation in the trafficking of antiquities is piling up.

The turn to antiquities is the impact of the local philological traditions, which is inspired by the excessive archaeological interest of the foreigners. The intelligentsia understands the political and symbolic value of the ancient monuments, which is internationally recognized as national legacy. The scattered and omnipresent antiquities are the material tokens of national excellence, by far more direct than the philological heritage, which verify and confirm both continuation and sequence.